

Шарманова Н.М.,
канд.пед.наук,
Криворізький ДПУ

КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ПРИ НАВЧАННІ ОДНОСКЛАДНОМУ РЕЧЕННЮ

В статье освещаются лингводидактические основы коммуниктивно-функционального подхода при изучении односоставного предложения в школьном курсе украинского языка.

The article covers on the linguistic and didactic's basis of communication and functional study of the mononuclear sentences of learning in modern lessons on Ukrainian language.

Мета даної статті полягає у висвітленні лінгводидактичних засад функціонально-стилістичного навчання односкладним реченням у шкільному курсі рідної мови. Системне ознайомлення учнів зі стилістичними ресурсами синтаксису передбачено Державним стандартом базової і повної середньої освіти [3], чинними навчальними програмами з рідної мови у старшій школі [7; 8], які поєднують мовленнєву й мовну змістові лінії. Зазначені нормативні документи націлюють дослідників-методистів, учителів-практиків на те, що за сучасних умов найбільш визначальним у навчанні мови є комунікативно-функціональний підхід. Він передбачає “пріоритетним розвиток умінь і навичок мовленнєвої діяльності, а робота над мовною теорією, формування знань та вмінь з мови підпорядковується інтересам розвитку мовлення” [7, с. 5].

В основі навчання рідної мови у функціонально-стилістичному аспекті лежить принцип цілісного вивчення мови і мовлення – лексики, фонетики, граматики і стилістики. Мовні засоби розглядаються в мовному контексті, з урахуванням їх комунікативної специфіки (стилю, типу, жанру). Функціонально-стилістичний підхід застосовується на уроках розвитку зв'язного мовлення та засвоєння лінгвістичної теорії [10, с. 130].

Базовий шкільний курс синтаксису (8-9 класи) і завершальний етап його вивчення (11 клас) покликані забезпечити глибоке усвідомлення учнями граматичної теорії, що необхідна для формування й удосконалення загальномовних умінь і навичок, оволодіння мовою в усіх видах комунікації, тобто для вироблення при навчанні мови спеціальних компетенцій (мовної, мовленнєвої, комунікативної). Саме на це спрямована стратегія мовної освіти, визначена важливим пріоритетом розвитку вітчизняної освіти [3].

Формування мовленнєвої й комунікативної компетенції учнів є одним з основних завдань змісту навчання синтаксису української мови в загальноосвітніх закладах різних типів. Це забезпечує реалізацію мовленнєвої змістової лінії, призначення якої полягає у цілеспрямованому формуванні вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі), що сприяє виробленню мовної компетенції школярів. Синтаксичний рівень є базою для вивчення функціональної значущості мовних одиниць усіх інших рівнів (К.М. Плиско), забезпечує реалізацію комунікативної функції мови. Загальне поняття про синтаксичну будову мови і стилістичні ресурси синтаксису формуються при вивченні односкладного речення (ОР), адже “знання граматики є основою, без якої неможливе формування комунікативної компетенції” [4, с. 49].

У розробці вітчизняної методики вивчення ОР провідне місце належить поглядам В.Д. Горяного, С.О. Карамана, К.М. Плиско, Р.О. Христіанінової та ін. Специфіка роботи над односкладними конструкціями у зв'язку з морфологією висвітлена у ряді праць (О. Босікова, О. Олійник та ін.). Використання лінгвостилістичних особливостей ОР на уроках української мови стало предметом дослідження С. Омельчук, І. Рибіної та ін.

Традиційно у шкільному курсі синтаксису ОР поділяються на два основні типи речень з головним членом: 1) у формі присудка (означено-, неозначено- та узагальнено-особові, безособові); 2) у формі підмета (називні). Наведена класифікація зберігається в шкільних підручниках, саме на ній ґрунтуються методичні розробки [2; 5; 12]. Це зумовлює аналіз учнями тільки формально-граматичної будови ОР, залишаючи поза увагою семантичний і комунікативний рівні речення, які на сьогодні активно розробляються вітчизняними лінгводидактами.

Так, В.Д. Горяний і Н.В. Чернієнко пропонують уведення терміна “суб’єкт”, “семантична особа” для розмежування ОР на різні види [2]. Односкладні особові структури, на думку дослідників, за формою вираження головного члена (суб’єкта) включають: 1) речення з означеним суб’єктом (означено-особове); 2) речення з неозначеним суб’єктом (неозначено-особове); 3) речення з узагальненим суб’єктом (узагальнено-особове). На основі наявності/ відсутності суб’єкта як носія предикативної ознаки безособові ОР включають такі різновиди: 1) речення з нульовим суб’єктом; 2) речення з непрямым суб’єктом; 3) речення із синкретичним суб’єктом [2, с. 24]. При цьому слушно наголошується: “терміном “суб’єкт” рідко

користуються в шкільних підручниках. А даремно, адже його, як бачимо, треба вживати хоча б при вивченні односкладних речень” [2, с. 24]. Науковці сходяться на думці, що односкладні структури характеризуються наявністю лише одного головного члена (еквівалента присудка / підмета двоскладного простого речення), яким забезпечується предикативність ОР.

У сучасній теоретичній і функціональній граматиці проблема статусу категорії односкладності залишається остаточно не з'ясованою. Незважаючи на велику кількість праць у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці, присвячених опису ОР, ці одиниці потребують глибокого системного й лінгводидактичного осмислення їхньої лінгвальної природи, стилістичних ресурсів, специфіки застосування односкладних конструкцій у власних висловленнях учнів.

Мета розвідки передбачає розв'язання таких завдань: 1) розкриття основних методичних підходів до вивчення ОР як проблемного питання шкільного курсу рідної мови; 2) розроблення системи методичних рекомендацій для засвоєння функціональних особливостей односкладних конструкцій на уроках української мови.

Речення з одним головним членом включені до мовної змістової лінії нової шкільної програми з української мови (8 клас). Разом із неповними структурами програмою передбачено 7 навчальних годин. Мовна компетенція учнів визначена такими стандартами, як сформованість вміння виділяти ОР з-поміж інших видів простих речень; визначати їх види за характером вираження головного члена, у тому числі й у складних реченнях [7, с. 96-97].

Програма для шкіл / класів з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв і гімназій гуманітарного профілю (8 годин) пропонує, поряд із розглядом тем, визначених змістом основного курсу, засвоєння школярами окремих синтаксичних відомостей, не передбачених у загальноосвітній школі – інфінітивних та узагальнено-особових речень [8, с. 179]. Змістом цієї програми визначено розмежування безособових й інфінітивних речень, способів вираження предикативного центра в них [8, с. 185]. Поряд із теоретичним оглядом відомих синтаксичних понять передбачається засвоєння нових знань з мовознавства, що забезпечує принцип науковості та дає можливість розглянути дискусійні положення категорії односкладності.

Основні державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки школярів доповнюються також рівнем сформованості у них мовнокомунікативних умінь, а саме:

– оцінювати виражальні особливості й роль ОР у текстах різного функціонального спрямування (художніх, розмовних, публіцистичних);

– конструювати ОР вивчених типів і доцільно використовувати їх у власному мовленні;

– правильно будувати висловлення на задану соціокультурну тему, застосовуючи виражальні можливості односкладних структур.

Вивчення функціонального й комунікативного аспекту ОР поглиблюється й удосконалюється в курсі старшої школи (11 клас). Під час засвоєння питань практичної стилістики й культури мовлення опрацьовуються мовно-виражальні, експресивні ресурси категорії односкладності. При опануванні теми “Стилістика простих речень” (4 год.) основна увага школярів звертається до синоніміки двоскладних і односкладних структур, різних видів ОР. Завдання словесника полягає в тому, щоб учні навчилися розмежовувати відтінки в значеннях, розрізняти синтаксичні синоніми й знаходити стилістично забарвлені засоби односкладних конструкцій, з’ясовувати їх роль, доречність використання в тексті [7, с. 133-134].

Розпочинаючи вивчення теми “Односкладні речення”, вчитель з’ясовує місце цих одиниць у синтаксичній системі сучасної української літературної мови, а також їхні семантичні, формально-граматичні й функціональні особливості.

У сучасній лінгводидактиці існують 2 основні напрями методики стилістики: 1) *практичний*, який вивчає стилістичне забарвлення мовних засобів (стилістика мови); 2) *функціональний* (стилістика мовлення), що вивчає структуру стилю [4, с. 315-333]. Комунікативно-функціональний підхід при навчанні ОР ґрунтується саме на таких методичних засадах.

Спираючись на семантичний і комунікативно-прагматичний критерії під час опису мовних фактів, учитель розкриває стилістичні ресурси ОР, тобто сприяє засвоєнню учнями основ синтаксичної стилістики [11, с. 474]. При цьому словесник на прикладах визначає стилістичні можливості синтаксичних засобів, їх роль у породженні стилістично маркованих висловлювань, а також з’ясовує здатність ОР виступати у подвійній ролі: експресивно-стилістичними (пов’язаними з досягненням певного

виражального ефекту висловлення) та функціонально-стилістичними (типовими для конкретної сфери функціонування мови) засобами. Увага учнів має бути звернена на те, що ОР одночасно можуть виступати одиницями експресивного синтаксису й будівельним матеріалом для створення певної стилістично-мовленнєвої структури.

При аналізі стилістичних можливостей ОР школярі усвідомлюють, що односкладні конструкції є функціонально маркованими. Під час опрацювання власне дієслівного типу односкладності увага учнів звертається й на ту особливість, що головний член виражає процеси мислення й мовлення (*зветься*), сприймання чого-небудь (*здавалось*) або ж мають семантику на позначення фізичного, психічного й емоційного станів людини (*лихоманить, повело, не хотілось*). Школярі з'ясовують, що безособові структури-номени явищ природи чи станів людини функціонують переважно в розмовному або художньому мовленні: *О, як мені жилося і як мені страждалося!* (Л. Костенко); *Вечоріс* тощо.

Стилістичний аналіз інфінітивних речень полягає в тому, щоб школярі засвоїли: такі конструкції складають фонд розмовного синтаксису, тоді як синонімічні їм безособові речення з модальними словами *можна, треба, слід, необхідно* характерні для книжного мовлення: *Митцю не треба нагород, його судьба нагородила* (Л. Костенко).

Стилістичні ресурси інфінітивних речень варто представити на виразних в експресивному плані прикладах з сучасної української поезії: *Як тяжко стукать у чужі оселі, бездомним будиши на своїй землі!* (Л. Костенко). Емоційно-оцінний ефект досягається поєднанням емотивної частки як з прислівником *тяжко* на позначення філософсько-інтелектуального осмислення позамовної дійсності. Спонукальні інфінітивні речення характеризуються особливою офіційністю: *Втрачений атестат вважати недійсним; Документи направити до міського відділу освіти*.

Вивчення партиципного типу ОР, який посідає особливе місце у структурній класифікації односкладних конструкцій, спирається в першу чергу на морфологічний критерій, оскільки предикативи на *-но, -то* істотно відрізняються від інших дієслівних предикативів і розкривають специфіку українського синтаксису. У ході з'ясування стилістичної природи партиципних ОР словесник звертає увагу школярів на такі особливості, як уживання З.в. іменника (займенника) при головному члені речення, чим визначається відмінність форми на *-но, -то* від пасивних дієприкметників у

сучасній українській літературній мові: *Для ближніх знято тисячі свитин* (Л. Костенко). Цікавою з лінгводидактичного погляду є позиція змінної й незмінної форм дієслова у структурі ОР (зокрема при безпосередньому їх розташуванні як засобу експресивного синтаксису), наприклад: *Хай буде все небачене побачено; Хай буде все пробачене пробачено* (Л. Костенко).

Під час розгляду прислівникових ОР вчитель зазначає, що семантичне вираження їхнього структурного ядра – стан осіб чи навколишнього середовища: *Без нього людям суєтно і сумно; Тут, в небі, тихо* (Л. Костенко).

При вивченні ОР вчителю варто звернути увагу школярів на статус особових односкладних структур на зразок *Взискуй терпіння витримати все; Десь бачили тебе;* (Л. Костенко). Доволі прийнятною з позиції комунікативної лінгвістики висувається думка про те, що особові ОР – це “синонімічні варіанти двоскладних речень, які виникають внаслідок певних смислових трансформацій контекстуального вживання “семантичної особи”, “суб’єкта” [2, с. 25]. У них, на відміну від двоскладних повних речень з означеним граматичним підметом, пропущено підмет (суб’єкт). Відповідно до такого розуміння сутності особових речень школярам легше сприймати й запам’ятовувати форми їх морфологічного вираження. За цієї умови учні профільних (філологічних, гуманітарних) класів усвідомлюють, що в таких структурах пропущено головний член речення, який легко вилучається з контексту або ситуації мовлення (пор. з неповним реченням): *Послухаю цей дощ* (Л. Костенко) і *Я послухаю цей дощ*. При стилістичному аналізі речень такого типу відбуваються міжпредметні зв’язки з українською літературою, зокрема відновлюються знання з фольклору: узагальнено-особові речення, що виражають загальні судження, характерні саме для народного мовлення: *Зараз не вішають, а поперед розсудять; Не пхай свого носа до чужого проса*.

При опрацюванні стилістичних ресурсів номінативних (називних) речень учні засвоюють той факт, що сферою побутування подібних конструкцій є художнє мовлення, а також деякі жанри публіцистики. Такий вид ОР виконує особливу функцію створення образної картини світу: *О піруети вимушених танців!; Москва. Гран-Прі. Овації в Парижі!* (Л. Костенко).

Доцільним виявляється розглянути на уроках або факультативних заняттях (за умови наявності належної кількості годин) комунікативну опозицію *стверджувальні / заперечні* висловлення. Вчитель розкриває особливості *заперечних речень*, які у мовознавстві дістали назву *заперечних*

генитивних речень (Л.П. Іванова, І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк та ін.). Варто зосередити увагу школярів на тому, що цей тип конструкцій може розглядатись як заперечний варіант двоскладних речень і має лише один граматичний центр, виражений предикатом *немає* + Р.в. іменника, наприклад: *А слова ще нема*; *Ще назва є, а річки вже немає* (Л. Костенко).

Комунікативно-функціональний підхід до навчання ОР передбачає використання на уроках не лише лексико-стилістичних, граматико-стилістичних супровідних вправ, а й спеціальних вправ для ілюстрування кожного різновиду експресивного синтаксису. Варто застосовувати спеціальні прийоми, які реалізують комунікативно-діяльнісну змістову лінію програми з рідної мови та спонукають учнів до вільного спілкування.

До інтерактивних прийомів належать такі:

– створення власних висловлень із використанням односкладних конструкцій та залученням афористичних і крилатих висловів за соціокультурною тематикою: *“Я – син України”*, *“Хто є для мене взірцем?”*, *“Екологія природи й екологія душі”*, *“Мистецтво як засіб творення особистості”* тощо (8 клас), *“Наші духовні провідники”* *“Як забезпечити добробут і щастя в родині”*, *“Культурна людина. Якою я її бачу?”*, *“Я і моя совість”*, *“Мистецтво бути собою”* і т.д. (11 клас);

– складання діалогів за різними темами, наприклад таких, що стосуються вирішення окремих проблем шкільного життя чи розв’язання задач;

– спілкування за певною комунікативною ситуацією *“Мій робочий день”*, *“Культура мовлення моя і товариша”*, *“Захист учнівського проекту”* тощо.

На сучасному етапі розвитку комунікаційно-інформаційних технологій мобільний зв’язок поширився настільки, що, на думку зарубіжних дослідників, уже сформувалася нова форма мови – мова SMS-повідомлень. Тому при опрацюванні ОР варто залучити не лише дані фундаментальних граматик і методик, а й щоденну практику мобільного спілкування, запропонувавши скласти тексти для зв’язку з навколишнім світом. Актуальними для удосконалення вмінь і навичок говоріння й читання є завдання на продукування діалогів суспільного призначення й SMS-повідомлень за різними комунікативними ситуаціями. Використання усіх видів ОР допоможе учням швидко й точно висловлюватися, доцільно

виражати свої думки, емоції; створити альтернативу кримінальному жаргону.

Отже, запропонована система роботи з ОР сприяє міцнішому засвоєнню учнями функціональних ознак ОР, закріпленню знань про способи морфологічного вираження предикативного центра. Це дає можливість словеснику глибше розглянути дискусійні питання синтаксису на уроках рідної мови і забезпечити формування основних спеціальних компетенцій – мовної, мовленнєвої, комунікативної.

Список використаних джерел

1. Босікова О. Знайомтесь: односкладні речення (система блокових уроків, 8 клас) / О.Босікова // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2003. – № 2. – С. 59-64.
2. Горяний В.Д. Вивчення синтаксису простого речення в школі / В.Д.Горяний, Н.В.Чернієнко. – Х.: Основа, 2004. – 112 с.
3. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2004. – № 1-2. – 64 с.
4. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [М.І.Пентилюк, С.О.Караман, О.В.Караман та ін.]; за ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2005. – 400 с.
5. Олійник О. Односкладні речення: тренувальні вправи / О.Олійник // Українська мова та література. – 1998. – № 29-32.
6. Омельчук С. Уроки синтаксису і стилістики, 11 клас / С.Омельчук, М.Кравець // Дивослово. – 2004. – № 11. – С.32-37.
7. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5-12 класи / ред. Л.В.Скуратівський. – К.: Перун, 2005. – 176 с.
8. Програми для шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю. Рідна мова. 8-11 класи / ред. В.І.Тихоша // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2003. – № 4. – С. 179-203.
9. Рибіна І. Стилiстичні функції безособових речень / І.Рибіна // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 6. – С.35-38.
10. Словник-довідник з української лінгводидактики / [ред. М.І.Пентилюк]. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.

11. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [ред. М.Н.Кожина и др.]. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 696 с.

12. Христіанінова Р.О. Просте речення в шкільному курсі української мови: посіб. для вчит. / Р.О. Христіанінова. – К.: Рад. школа, 1991. – 160 с.

Чубар В.В.,
канд. пед. наук, доцент,
Кіровоградський ДПУ

СИСТЕМА ВПРАВ У ПРОЦЕСІ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ТЕХНОЛОГІЯМ ВИРОБНИЦТВА

В статье рассматриваются отдельные аспекты усовершенствования профессиональной подготовки учителей трудового обучения к профильному обучению старшеклассников технологиям производства в общеобразовательных учебных заведениях.

The article deals with some aspects of improving special training for the teachers of labour discipline for teaching the senior students the technologies of production in the secondary schools.

Динамічний розвиток технологій у всіх галузях виробництва, який відбувається в нашій час вимагає якісних змін змісту й характеру праці робітників. Ці зміни ставлять нові, більш складні завдання перед загальноосвітніми навчальними закладами й вимагають, зокрема, високого рівня професіоналізму від учителів трудового навчання. Адже вони є посередниками між школою і виробництвом й постійно знаходяться у центрі проблем трудової підготовки учнів, а також концентрують у собі зусилля шкіл на те, щоб підготувати працівника готового до трудової діяльності у змінних виробничих умовах. У зв'язку з цим проблема удосконалення фахової підготовки вчителів трудового навчання до профільного навчання старшокласників вимагає розв'язання. На даний час вона знайшла певне розв'язання, зокрема МОіН України видало ряд нормативних документів [5; 9; 10], ведуться пошуки прогресивних технологій профільного навчання школярів [1; 2; 14] та його організації в старшій школі [8], розробляються різноманітні профілі художньо-прикладного та інших напрямків. Разом з тим проблема методичної підготовки вчителів трудового навчання до